

امکان سنجی طراحی مجتمع خدمات رفاهی بین راهی با هدف توسعه گردشگری از منظر احیاء ارزش های معماری بومی سنتی

مصطفی قربانزاده مراغه*؛ دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه معماری، موسسه آموزش عالی اشراق، بجنورد، ایران
 ghorbanzadeh688@yahoo.com
 دکتر ایمان میرشجاعیان حسینی؛ استادیار، گروه معماری، موسسه آموزش عالی فردوس، مشهد، ایران
 imanmirshojaeian@yahoo.com

چکیده

در عصر حاضر نیاز به سرپناه و مامن در سفر همچون گذشته از جمله دغدغه های مسافران محسوب می شود. مجموعه های بین راهی جایگزین مناسبی جهت ارائه خدمات در مبحث توریسم و سفرهای جاده ای است. کاروانسرا بخشی از بافت تاریخی شهرهای ایرانی است و از جمله ابنیه مهم شهری و غیر مذهبی بوده که معمولاً مهمترین مسیرهای تجاری و زیارتی قرار دارند، کاروانسراهای تاریخی ایران از یک ساختار کلی معماری برخوردارند که به لحاظ ویژگی های فنی و اجتماعی مشترکند. کاروانسرای زعفرانیه در سبزوار یکی از نمونه کاروانسراهای تاریخی متعلق به دوره قاجار، در مسیر جاده ابریشم است که با وجود دستکاری ها و دخل و تصرفاتی که در طی سالیان متمادی متحمل شده. باز هم پتانسیل های بسیاری برای گسترش و استفاده دارد. این امر لزوم تحقیق درباره این اثر ارزشمند را می رساند. طراحی مجتمع گردشگری که بتواند با رویکردهای علمی و کارشناسی ارتباط فضاها در جهت تبیین مولفه های موثر در معماری بومی را در این بنا و امثال آن حفظ و تقویت نماید غیر قابل اجتناب بنظر می رسد. روش این پژوهش، کیفی با رویکرد توصیفی-تحلیلی است و از نوع کاربردی است. برای جمع آوری اطلاعات از کتاب های علمی، سندها و بررسی های آزاد (دیدن و رفتن به مکان ها) بهره می گیرد. سپس، مطالعات میدانی (مشاهده و بازدید از پروژه های موجود) و بررسی و تجزیه و تحلیل اطلاعات لازم به نظر می رسد. نتایج این تحقیق نشان دهنده است که کاروانسرای زعفرانیه علاوه بر اینکه از نظر موقعیت مکانی و قرارگیری در مسیر یکی از جاده های پرتردد کشور (تهران مشهد) می باشد شاهد کمبود شدید مجتمع های گردشگری در این جاده بوده است و باوجود پتانسیل هایی که منطقه دارد می توان در احیا و تقویت آن متمرکز باشد همچنین با توجه به اهمیت درونگرایی در این منطقه طراحی پلان به زیبایی انجام شده است. با توجه به معماری سنتی در طراحی این پروژه از مصالح و متریالی همساز با اقلیم استفاده شود.

واژه های کلیدی: کلمات کلیدی: معماری بومی، گردشگری، کاروانسرا، سبزوار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

در سیستم اقتصاد جهانی صنعت گردشگری روز به روز اهمیت بیشتری پیدا می کند. این صنعت امروزه به قدری در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها اهمیت دارد که اقتصاددانان آن را صادرات نامرئی نام نهاده اند. (رضوانی، ۱۳۸۲) این در حالی است که کشور ایران با وجود یک تمدن بسیار کهن و وجود آثار متنوع و ارزشمند تاریخی با تمام پتانسیل های خود هم اکنون جاذبه های گردشگری در رتبه دهم جهان قرار دارد. (قدمی، ۱۳۹۳) اما در ایران صنعت گردشگری به واسطه عوامل غیربومی ای که به تبعیت از الگوهای بین المللی و بدون در نظر گرفتن ارزش های فرهنگی و بومی کشور خود نمود یافته، در حقیقت هویت خویش را از دست داده، و مولفه هایی متناقض با فرهنگ اعصار گذشته ی خود را بوجود آورده است. در حالی که فضای کالبدی می توانست به عنوان یک فرصت مناسب و بستری در جهت معرفی الگویی مناسب برای محیط زندگی آمدی با اقتباس از مولفه های فرهنگی، جغرافیایی، و در نهایت بومی نقش ارزنده ای را برعهده گیرد، (مشکینی، ۱۳۹۳: ۶۶) دلیل اصلی آن این است که امکان ایجاد یک رابطه مشخص و معنی دار در میان ساختمان های جدید و معماری های بومی آن منطقه نمیتوان برقرار نمود. کاروانسرای زعفرانیه یکی از تاریخی ترین کاروانسراهای بین راهی در محدوده شهرستان سبزوار می باشد که از نظر ارزش های معماری حائض اهمیت می باشد، اهمیت این اثر تاریخی به علت قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم و نیز در مسیر جاده زیارتی تهران مشهد چند برابر شده است؛ علاوه بر این مسائل پلان چهار ایوانی و تزئینات بسیار زیبای آجرکاری این کاروانسرا که از تنوع خاصی برخوردار می باشد، نکته بسیار مهمی در معماری بومی منطقه محسوب می شود.

از طرفی نیز نزدیکی فرم و سبک این بنا با سبک معماری دوره سلجوقی با توجه به اینکه دوره ساخت اثر مربوط به دوره قاجاریه می باشد قابل توجه و تامل است. وجود منابع غنی در کالبد معماری مثل، سبمل ها، نشانه ها، فرم ها، مصالح، و... امکان استخراج و بومی سازی فراهم نمودن و تحقق بخشیدن یک کالبد ایرانی را به وجود می آورد. (نجفی، ۱۳۹۴) همانطور که بافت های قدیمی آثار مهمی از، دانش معماری و شهرسازی بومی را به نمایش می گذارند، به عنوان جزئی از هویت اجتماعی هر کشوری تلقی می شوند (طاهرخانی، ۱۳۸۵: ۹۷) یکی از فضاهایی که می تواند به بالا بردن شناخت معماری بومی بیانجامد، مجموعه ای است که در خدمات دهی به گردشگران نقش ایفا می کند و به عنوان یک مجموعه اقامتی برای مسافرین قدیمی مناسب جهت معرفی معماری بومی خراسان به عنوان نمونه ی پیشرفته ای از معماری مردمی، با درک درستی از ویژگی های آب و هوایی، فرهنگی و مصالح ساختمانی، شکل گرفته باشد.

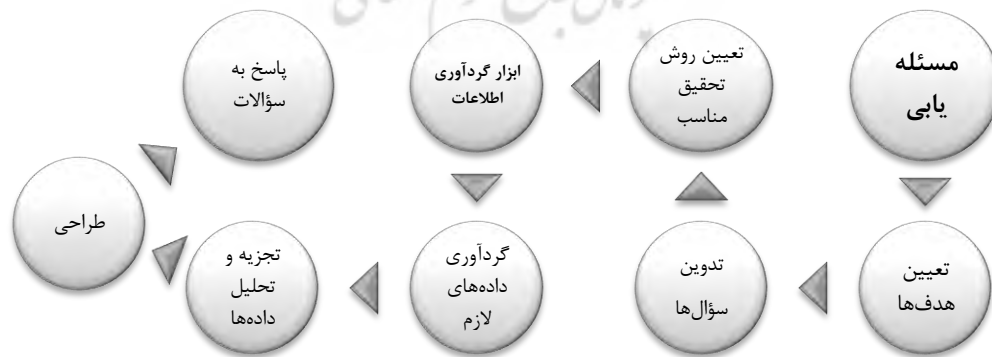
از جهت که پشتوانه تاریخی کشور ایران نشان دهنده پیش قدم بودن آن ها در ساخت مسیر ها و امکانات بین راهی است و همچنین ساخت کاروانسراها و خدمات مربوطه به آن که خود گواه این ادعاست. (سبحانی، ۱۳۹۶) در عصر پیش رو با توجه به توسعه و پیشرفت صنعت های بزرگی چون صنعت نقل و انتقال به ویژه حمل و نقل جاده ای و فراوانی ساخت وسایل نقلیه اهمیت ارائه خدمات در طول مسیر ها به رهگذران آن دچار تغییرات بسیار اساسی شده است و بر همین اساس نیز از نظر امکانات خدماتی مورد نیاز آنان از نظر تنوع، کمیّت و کیفیت نیز دستخوش تغییر شده است. بدین منظور طراحی واحدهایی که بتواند با رویکردهای علمی و کارشناسی این نیازها را پاسخ دهد ضروری است.

شناسایی ویژگی ها، گونه های فضایی و چگونگی ارتباط فضاها در جهت تبیین مولفه های موثر در معماری بومی و همچنین شهرهای تاریخی دیگر نیز متمرکز خواهد بود. لذا طراحی معماری علمی با در نظر گرفتن نیازهای انسان است و ساختمان های معاصر یک مشکل فراگیر میباشد، سازگاری ساختمان های جدید متناسب با نیازهای ثابت انسانی در معماری به عنوان یک مسئله مهم روز در چارچوب یک موضوع علمی، آن چنانچه که شایسته و لازمه طراحی است تا کنون مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفته است از این رو استفاده از معماری بومی جهت دستیابی به یک طراحی متناسب می تواند الگوی مناسبی برای بناهای جدید باشد. همچنین در سطح استان و شهر سبزوار تاکنون طرحی مبنی بر طراحی مجتمع میان راهی با هدف احیاء ارزش های بومی سنتی بخصوص استفاده از آثار تاریخی چون کاروانسرای زعفرانیه نبوده ایم.

هدف اصلی این رساله طراحی مجتمع خدماتی رفاهی بین راهی در مجاورت کاروانسرای زعفرانیه با هدف توسعه گردشگری از منظر معماری بومی خراسان است

روش تحقیق

روش این پژوهش، کیفی با رویکرد توصیفی- تحلیلی است و از نوع کاربردی است. برای جمع آوری اطلاعات از کتاب های علمی، سندها و بررسی های آزاد (دیدن و رفتن به مکان ها) بهره می گیرد. به منظور تبیین و استخراج چارچوب نظری تحقیق ملاحظات بومی سازی بر اساس دیدگاه های اندیشمندان چون نقی زاده، اردلان، توسلی و جهان بخش انجام می شود، و بعد با روش تجزیه و تحلیل به مشاهده مفاهیم ذکر شده و رابطه آن ها باهم ذکر می شود،

دیگرام ۱: روند اجرای تحقیق (ترسیم: نگارنده)

مطالعات میدانی (مشاهده و بازدید از پروژه های موجود) و بررسی و تجزیه و تحلیل اطلاعات لازم به نظر می رسد. در این تحقیق به دلیل برخی محدودیت های زمانی و مالی و به دلیل ماهیت موضوع برای جمع آوری داده ها، می توان آن را به دو دسته کتابخانه ای و میدانی تقسیم کرد. در این تحقیق، در رابطه با جمع آوری

داده های مربوط به ادبیات و پیشینه تحقیق، عمدتاً از روش های کتابخانه ای شامل بررسی کتاب های فارسی و لاتین، مقالات، پایان نامه ها و رساله ها در مقاطع کارشناسی ارشد و دکترا و جمع آوری داده های مرتبط تحقیق از روش میدانی استفاده می کند و ابزار مشاهده و پرسشنامه می باشد.

• **مطالعات کتابخانه ای:**

مطالعات گسترده کتابخانه ای برای جمع آوری اطلاعات در مورد ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق استفاده شده است. لذا منابع علمی بخش زیادی از تحقیق را در برمی گیرد که با استفاده از روش هایی مانند روش مقایسه ای، میزان اثر ویژگی های معماری بومی بر طراحی مجتمع خدماتی رفاهی بین جاده های در مجاورت کاروانسرای زعفرانیه، بررسی می شود.

• **تکنیک مصاحبه:**

مصاحبه عمیق به روش دلفی و با تکنیک گلوله برفی از تعدادی از مسئولین شهر که شامل کارکنان میراث فرهنگی، فرمانداری، شهرداری و معاونت اجتماع فرهنگی شهرداری و تعدادی از افراد مطلع و متخصص انجام خواهد شد، تا استخراج اطلاعات به همراه تحلیل کیفی و تحلیل محتوا به منظور تحلیل فضایی شهر انجام شود.

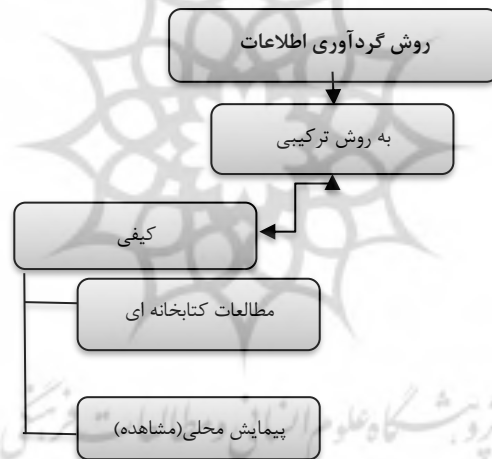
• **پرسشنامه:**

پرسشنامه به روش گلوله برفی انجام خواهد شد که شامل ۶ - ۵ سوال باز است که این سوال ها از تجربه های جهانی و اسناد بالا دست انتخاب شده اند که در فصل دوم بررسی خواهند شد. جامعه آماری مسئولین و مطلعین شهر هستند که می توانند نقش بسزایی در ارتقای شهر داشته باشند. که در اینجا از روش گلوله برفی استفاده خواهد شد به این ترتیب که مصاحبه را ابتدا از یکی آغاز می کنند و آن شخص نفر بعدی را برای مصاحبه معرفی خواهد کرد و سعی می شود از نفر دوم اطلاعات جدیدتری اتخاذ گردد. ممکن است در مصاحبه با نفر دوم یا سوم ۲۰ درصد سوال ها تکراری باشند و زمانی که به این نتیجه برسند که شخص دیگری نیست که بتواند اطلاعات جدیدی در اختیار قرار دهد اعلام کفایت مصاحبه داده خواهد شد.

• **تکنیک مشاهده:**

مشاهده واضح است که اساسی ترین راه برای یادگیری دنیای اطراف شما است. محقق خود را به آزمایشگاه، کتابخانه یا آزمون و مصاحبه محدود نمی کند و اغلب رفتارهای اجتماعی را در شرایط طبیعی مشاهده می کند. مشاهده شامل استفاده از همه روشهایی است که برای جمع آوری اطلاعات استفاده می شود (دلاور،

۱۳۸۵)

دیاگرام ۲: روش های گردآوری اطلاعات مورد نیاز تحقیق (ترسیم: نگارنده)

آنچه این پایان نامه را از سایر پایان نامه ها خاص شده این است که در سطح استان و شهر سبزوار تاکنون طرحی مبنی بر طراحی مجتمع میان راهی باهدف احیاء ارزش های بومی سنتی بخصوص استفاده از آثار تاریخی چون کاروانسرای زعفرانیه نبوده ایم علاوه بر از نظر موقعیت مکانی و قرارگیری در مسیر یکی از جاده های پر تردد کشور (تهران مشهد) که اتفاقاً شاهد کمبود شدید مجتمع های گردشگری در این جاده بوده است و باوجود پتانسیل هایی که منطقه دارد می توان در احیا و تقویت آن مثمر ثمر باشد.

در مطالعه حاضر ۵ معیار بدست آمده است که می تواند به عنوان سوال مطرح شود:

- چگونگی بر آورد کردن نیازهای مراجعین
- چگونگی استفاده از مصالح جدید در کنار مصالح سنتی
- چگونگی هماهنگی با اقلیم
- چگونگی هماهنگی با سایت
- چگونگی صرفه جویی در انرژی

پس از تنظیم مدل تحلیلی تحقیق، شاخص هایی به دست آمد که احتمال داده می شود در بررسی و شناسایی فرآیند تأثیر بگذارد.

جدول ۱: تعریف متغیرهای اصلی یک تحقیق علمی و متغیرهای پژوهش حاضر

متغیر اصلی	تعریف	متغیر پژوهش
مستقل ^۱	متغیر مستقل به گونه‌ای مثبت یا منفی بر متغیر وابسته تأثیر می‌گذارد. به بیان دیگر، دلیل تغییر در متغیر وابسته را باید در متغیر مستقل جست و جو کرد.	مؤلفه‌های معماری بومی، معماری سنتی
وابسته ^۲	متغیرهایی که تابع تغییرات متغیر مستقل هستند	گردشگری، حضورپذیری، رونق اقتصادی، خاطره انگیزی
تعدیل کننده ^۳	متغیرهایی که بر رابطه میان متغیرهای مستقل و وابسته تأثیر اقتصادی دارد. یعنی حضور این متغیر سوم رابطه‌ای را که اساساً بین متغیر مستقل و وابسته مورد انتظار است تحت تأثیر قرار می‌دهد.	طراحی مجتمع بین راهی

۱-۱- پیشینه تحقیق

علی الحسابی و انام پور در سال ۱۳۹۶ در مقاله ای تحت عنوان " خدمات شهری برای زائرین در پیرامون حرم های مطهر؛ نمونه مطالعاتی: هسته مرکزی شهر قم " به بررسی روش های مدون برای لحاظ نمودن اقامت جمعیت در هسته ی زیارتی شهرهای مذهبی پرداختند که نتیجه آن برنامه ریزی توسعه ی بومی حرم حضرت معصومه(س) تعیین میزان فضا برای فعالیت های برای متولیان امر خدمات و زائران می باشد.

نیک فطرت و بی طرف در سال ۱۳۹۵ در کتاب بررسی تاثیرات فرهنگی در معماری بومی ایران با هدف بررسی معماری بومی زمینه ای بر اهمیت دهی برارزش های فرهنگی و اجتماعی و جایگاه بناها مذهبی در معماری سنتی با محوریت فرهنگ می پردازد و در پی افزایش پایداری ارزش های بومی معماری و تداوم استفاده از آن ها در جهت جهانی شدن راه، به ما روشن می سازد نتایج آن حفظ و تلفیق ارزش های معماری بومی، بیانگر راز پیوستگی انسان ها به تاریخ و محیط کالبدی خود و در پی آن موجب پایداری در هر زبان و فرهنگی می باشد.

مهندس مداحی و همکاران در سال ۱۳۹۵ در مقاله خوانش و فهم کالبد خانه در معماری بومی خراسان (نمونه موردی: شهر بشرویه دوره ما قبل پهلوی به بررسی فرهنگ سکونت بومی و اقلیم معماری بومی خراسان پرداختند و نتایج بدست آمده مهمترین عوامل در شکل گیری کالبد و سازمان فضایی خانه در بشرویه بوده و همچنین مسکن بومی بشرویه تا قبل از دوره پهلوی دارای یک الگوی واحد از نظر نظام قرارگیری توده و فضا و سازمان دهی فضاهای عملکردی اصلی اطراف حیاط است که باعث هویت بخشی به بافت بومی شده است.

امین زاده و ستوده در سال ۱۳۹۳ در مقاله تحلیل شکاف میان برنامه ریزی و مدیریت اجرای اسکان در برنامه های گردشگری شهری مورد مطالعه: طرح ایجاد و بهسازی اقامت زائران در شهر مشهد با هدف اسکان گردشگران، خصوصاً در در شهرهایی که به عنوان مقاصد پرجاذبه گردشگری شناخته می شوند نتایج این پژوهش پیمایش و تحلیل نا کافی مولفه های کلیدی توسط برنامه ریزان، پیش بینی نادرست برنامه ریزان و آگاهی اندک آن ها از تجارب عملی، مدیریت راهبردی نا کارآمد و انحراف از طرح، عدم تعهد مدیریت های طرح به اجرای طرح، و عدم جذب سرمایه گذاری بخش خصوصی، از عوامل مهم شکاف میان برنامه ریزی و اجرای طرح مذکور می باشند که موجب کندی و در نهایت تعلیق طرح شده است.

بخشی و همکاران در سال ۱۳۹۱ در مقاله ای تحت عنوان احیاء و باززنده سازی بافت قدیم شهر یزد به بررسی شاخص های تاثیر گذار بر کالبد بناهای سنتی فرسوده پرداخته اند که نتایج آن نفوذناپذیری، ریزدائگی و ناپایداری بافت، بر روی بافت جمعیتی، رکود و فرسودگی ساختار اقتصادی، اجتماعی و کالبدی تأثیر دارند. نقی زاده و همکاران در سال ۱۳۸۹ در مقاله بررسی رابطه متقابل نماهای شهری و فرهنگ به شناخت عامل اغتشاش و بی هویتی معماری معاصر ایران پرداخته است که نتایج آن بی اعتنایی به مسائل زیربنایی مثل فرهنگ و هویت اسلامی را عامل بی هویتی میدانند و به اهمیت معیارهایی مثل ارزش های اعتقادی، اجتماعی و دستاوردهای بومی اسلامی در شکل دهی به نماهای شهرهای ایرانی در دوران اسامی جهت کسب هویت ایرانی اسلامی تأکید نموده است.

بخشی زاده در سال ۱۳۹۳ در مقاله ارزیابی مجتمع های خدماتی- رفاهی بین راهی محورهای ارتباطی استان آذربایجان به بررسی شناخت معیارهای مختلف جهت مکانیابی مجتمع های خدمات رفاهی بین راهی پرداخته است و اینگونه به نتیجه رسیده است که معیارها در مکان یابی مجتمع های موجود لحاظ شده اما معیار اجتماعی- فرهنگی، موارد چشم انداز و ارزش زمین کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

نگارستانی و همکاران در سال ۱۳۹۴ در مقاله بررسی خصوصیات مکان های مجتمع های خدماتی رفاهی بین راهی با هدف دستیابی به خصوصیات مشترک مجتمع های خدماتی رفاهی بین راهی در کشور پرداخته است که نتایج آن سازماندهی مجموعه ای، در مجتمع های خدماتی رفاهی ایران رایج بوده و در اکثر مجتمع ها فضاهای جمعی، نظیر فضای سبز، فضای تفریحی، فضای بازی کودکان، آمفی تاتر و ... وجود دارد.

رئیس میرزایی و همکاران در سال ۱۳۹۴ در مقاله مکان یابی مجتمع های گردشگری بین راهی بر اساس سیستم اطلاعات جغرافیایی GIS مسیر اتوبان زنجان- سرچم به عنوان بررسی تعداد و نوع خدمات مجتمع های گردشگری موجود در مسیر زنجان به سرچم به این نتیجه رسیده است که مجتمع های موجود در مسیر کافی است و از نظر محل قرارگیری دارای کلاس ضعیف تا خوب می باشند. قسمت های شمالی و میانی مسیر دارای مکان های خوب و خیلی خوب و قسمت های جنوبی مسیر جهت احداث ضعیف می باشد.

نوآوری تحقیق از آنجا شکل می گیرد که با بررسی پیشینه پژوهش مشخص است اکثر مطالعات صورت گرفته در زمینه گردشگری بین راهی در مقیاس کلان است و شاخص ها غالباً برای بررسی گردشگری در سطح کشور یا شهر تنظیم شده است. حال آنکه گردشگری متشکل از فضاهای مفرج دیگر به منظور تعامل مردمان می باشد، مردمانی که هم تجربه شادی لحظه ای را داشته باشند و هم شادی ماندگار را تجربه کرده باشند. یک مجتمع بین راهی متشکل از فضاهای نگهداری شده و طبیعی، فضاهای تاریخی در کنار نظم بصری، فضاهایی که به آنها حس راحتی، امنیت و آرامش روانی را منتقل می کند همواره فضاهای محبوب مردم می باشند. فلذا

۱- Independent Variable
 ۲- Dependent Variable
 ۳- Moderating Variable

آنچه این پژوهش را نسبت به پژوهش های پیشین متمایز می نماید، بررسی شاخص ها و معیارهای مجتمع بین راهی و فرآیند دستیابی به یک مرکز گردشگری شهری می باشد.

۱-۲- مبانی نظری

۱-۳- برنامه ریزی توسعه گردشگری

برنامه ریزی گردشگری مشتمل بر مجموعه ای از مفاهیم و رویکردهایی است که در هر نوع برنامه ریزی عام دیگری نیز قابل مشاهده خواهند بود، با این تفاوت که در برنامه ریزی گردشگری این مفاهیم و رویکردها متناسب با ویژگی ها و اجزای سیستم گردشگری شکل می گیرند به دلیل مزایای اقتصادی بلندمدت توسعه گردشگری و زمینه ای را برای افزایش کیفیت زندگی ساکنان فراهم می کند. توسعه زیرساخت ها، تفریح، سرگرمی و امکانات اوقات فراغتی مورد استفاده توسط ساکنان و بازدیدکنندگان را تشویق می کنند. نیازمند توسعه امکانات و خدمات گردشگری است که با ویژگی های منطقه و همچنین مشخصات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی ساکنان مطابقت داشته باشد.

ابزاری مؤثر را برای نظارت بر تغییرات در توسعه گردشگری ارائه نموده و راهبردهای مناسب توسعه آینده را تعیین می کند (formica, 2000). به گفته پیرس، سه فرض اساسی به منظور توسعه یک طرح گردشگری مستحکم و قابل اطمینان لازم است که ساخته شود: (الف) صنعت گردشگری شامل بسیاری از صنایع تولید کالا و خدمات است. هر چه درک بیشتری از روابط بین بخش های مختلف پشتیبان صنعت گردشگری وجود داشته باشد، احتمال موفقیت برنامه ریزی گردشگری بیشتر خواهد بود.

(ب): آگاهی اثر پویایی توسعه گردشگری و نیروهای مؤثر بر آن

(ج): هماهنگی و یکپارچه سازی دولت و فعالیت های برنامه ریزی در سطح منطقه ای با برنامه ریزی در مطرح محلی و سایت که این امر یک اولویت برای موفقیت

کلی فرآیند برنامه ریزی است (pearce 1995).

مک ایشان و همکارانش و اینسکیپ پیشنهاد کردند که برنامه ریزی گردشگری :

۱. به دلیل مزایای اقتصادی بلندمدت توسعه گردشگری و زمینه ای را برای افزایش کیفیت زندگی ساکنان فراهم می کند.
۲. توسعه زیرساخت ها، تفریح، سرگرمی و امکانات اوقات فراغتی مورد استفاده توسط ساکنان و بازدیدکنندگان را تشویق می کند.
۳. نیازمند توسعه امکانات و خدمات گردشگری است که با ویژگی های منطقه و همچنین مشخصات فرهنگی و اجتماعی و سیاسی ساکنان مطابقت داشته باشد.
۴. گردشگری را در مسیری که منابع منطقه برای استفاده حال و آتی حفظ کند. توسعه می دهد.
۵. سیاست های گردشگری را با دیگر سیاست های توسعه اجتماعی - اقتصادی در منطقه ادغام می کند.
۶. پایه محکم برای تصمیم گیری و همکاری میان در بخش خصوصی و عمومی ایجاد می کند.
۷. رضایت کلی بازدیدکنندگان را افزایش می دهد.
۸. ابزاری مؤثر را برای نظارت بر تغییرات در توسعه گردشگری ارائه نموده و راهبردهای مناسب توسعه آینده را تعیین می کند (formica, 2000). امکانات را شامل می شوند که برای رفاه گردشگران لازم است (موحدی، ۶۶-۱۳۸۱).

۱-۴-

گردشگری قبل از هر چیز یک مسأله اقتصادی است. ساماندهی فضای جغرافیایی در امر مبادله آزاد شکل میگیرد و تجارت مسافرت بر پایه سرمایه داری و سو آوری انجام میشود. از این رو گردشگری در فرایند عرضه و تقاضا جلوه هایی از توسعه را نشان میدهد. گردشگری در اصل صرف کردن اوقات فراغت است که در روندی از اقتصادی شدن امر اجتماعی شکل میگیرد (پاپلی یزدی و سنایی ۴، ۱۳۸۴) از آنجا که مسافران و جهانگردان یک منبع مهم ارزی به حساب می آیند، مسافرت و جهانگردی در تولید ناخالص ملی نقش مهمی ایفا میکنند. اهمیت جهانگردی از نظر ایجاد در آمد و شغل مورد توجه کسانی که با نیروی کار این رشته آشنا نیستند، قرار نمی گیرد. (گی و سولا، ۱۳۸۷، ۲۹۸). بدون شک، بسیاری از کشورهای جهان در رقابت تنگاتنگ به دنبال کسب منافع اقتصادی و افزایش سطح اشتغال ناشی از بهینه سازی این صنعت هستند. بدون شک استفاده از فرصت های موجود در صنعت گردشگری مانند هر فعالیت دیگری مستلزم اتخاذ سیاست های اصولی و طراحی برنامه هایی مبتنی بر تحقیقات و مدیریت علمی است. (هال و جیکنز، ۱۳۷۸)

گردشگری عصاره سرمایه داری است. گردشگری یک نیاز مبرم مثل غذا، لباس، مسکن، آموزش، بهداشت و دارو نیست. اما سرمایه گذاری در گردشگری پیرامون جذب گردشگر از مرکز میباشد. الگوی تجارت در این رویه مانور بازاریابی در مرکز و عمل در پیرامون است. در این بین جریان در سوریهای شکل میگیرد که در فراتر از تجارت مرکز - پیرامونی، روندی پیرامونی - مرکزی می یابد و جریان سرمایه و گردشگر را به پیرامون سبب میشود (پاپلی یزدی و مفاهی، ۱۳۸۵). اینسکیپ گردشگری را فعالیت اقتصادی اجتماعی یا بخشی، مورد توجه قرار داده است، این مفهوم انعکاس دهنده اهمیت محیطی و اجتماعی گردشگری و همین طور توجه اقتصادی است، در اصل به کار گرفتن خدمات و تسهیلات پدید آمده بخشی از استانداردهای دسته بندی شده صنعتی است (Inskoop, 2001) مطابق این چشم انداز، گردشگری یک سیستم اقتصادی است که مانند هر سیستم اقتصادی دیگری به دنبال منافع است و از نظر اقتصادی یک فعالیت عمده محسوب می شود. طبق این دیدگاه، هدف اصلی گردشگر کسب منافع اقتصادی مهم است. طبق این دیدگاه، داشتن زیرساخت های منطقه ای بسیار مهم است (دهستانی، ۱۳۸۳: ۱۶)

۱-۵- مزایا و آثار مثبت صنعت گردشگری

توسعه و گسترش گردشگری در یک منطقه و با یک ناحیه، موجب تغییرات اجتماعی و فرهنگی آن منطقه گردیده و می بایست جهت جلوگیری از آثار منفی و نیز تقویت آثار مثبت آن در جامعه میزبان مورد بررسی و ملاحظه قرار گیرند (مهردی، ۱۳۹۳). امروز در بسیاری از کشورهای آسیایی، آفریقایی، آمریکای لاتین با خاورمیانه، صنعت تور گردشگری به فنون و تولید اقلام بسیار زیادی از کالاها و صنایع دستی رونقی دوباره بخشیده است (محلای، ۱۳۸۱). با توجه به اینکه تأثیرات اجتماعی، فرهنگی گردشگری بسیار گسترده است، در زیر با بررسی مطالعات مختلف در این زمینه به طور خلاصه بعضی از این جنبه ها را که در متن به آن اشاره نشده است آورده می شود:

- ایجاد امکانات و جاذبه های جدید مثل امکانات فرهنگی، ورزشی
- گردشگری به امر خانه سازی تأکید می کند و سبک معماری و سنتی را از بین می برد
- گردشگری باعث توسعه ی رابطه ی فرهنگی و تحکیم وحدت محلی می شود
- سطح زندگی مردم ارتقاء می یابد و به بهبود خدمات و امکانات اجتماعی از نظر مالی کمک می نماید (رنجبریان، زاهدی، ۱۳۹۵).

برای توسعه گردشگری به مسئله فرهنگ توجه خاصی مبذول می شود. آثار باستانی و کهن هر کشوری معرف فرهنگ خاص همان کشور و دارای ارزش های درخور توجه همان سرزمین و ویژگی های مردم همان مرز و بوم است. این آثار دارای ارزش های معنوی بسیار زیاد برای آن قوم به طور اعم می باشد که در نتیجه باعث جلب و جذب دیگران جهت بازدید و شناخت آنها شده و در پیشرفت اقوام و اجتماعات مختلف اثر بسزایی داشته و در عین حال وسیله ای است بسیار مؤثر برای جلب توجه گردشگرانی که علاقه منداند. این آثار و فرهنگ قومی را از نزدیک مشاهده نمایند. تنها از راه آشنا کردن فرهنگها با یکدیگر است که دشمنی ها به دوستی تبدیل می شود، این هنر بزرگ از گردشگری پعتی مسافرت به دست می آید. انسانها نمایندگان فرهنگ های گوناگون اند و تماس و رودررویی این نمایندگان، تماس رو در روی فرهنگ هاست و از این تماس و رو در رویی است که غنای فرهنگی و به دنبال آن برکت پدید می آید. تماس های رو در رو باید همه گروهها را در بر گیرد. از دانشمندان بزرگ، دانشجویان و تا کارگران بی مهارت و از آنجاست که گردشگری همگانی به صورت یک دستاورد و یک ضرورت جلوه می کند (رضوانی، ۱۳۸۵).

الف) مزایای مستقیم

- ایجاد فرصت های شغلی جدید
- ارز آوری
- ارتقای سطح زندگی مردم
- تحرک اقتصادی - استخدام نیروهای جوان
- کاهش میزان مهاجرت

ب) مزایای غیر مستقیم

- رونق فعالیت های ساختمانی
- رونق صنایع دستی
- رونق کشاورزی
- رونق خدمات و کالاهای مصرفی
- توسعه و بهبود تجهیزات زیر بنایی (جاده ها، خطوط ارتباطی، سیستم های حمل و نقل) (قره نژاد، ۱۳۷۴-۹۴).

۱-۶- معماری بومی

معماری بومی را می توان طبیعتی هموار برای تأمین نیازهای مکانی که با انتخاب و استفاده از منابع هر سرزمین ایجاد شده، دانست. (آلیاگونولو، آدریانو، ۱۹۸۴). هر ملتی معماری، زبان محلی، آداب و رسوم خود را بنانهاده است.

دارای ویژگی خاصی هستند. ساختمان های هر منطقه میوه شگفت انگیز وحدت تخیل مردم با خواسته های محیط زیست می باشد. (فتحی، ۱۹۹۴) معماری بومی، به معنی مجموعه واحدهای معماری که در سرزمینی گرد هم آمده اند و با هماهنگی هایی که در زمینه شکل، در زمینه حجم گذاری، در زمینه کاربردی، در زمینه رنگ آمیزی و آهنگ سطوح پر و خالی و همچنین در زمینه مصالح و نظام های ساختمانی در آنها پدیدار است، سری اصلی و اساسی را در بر دارد به هماهنگی مبتنی بر تفاوت ها، تشخیص مبتنی بر ضابطه ها و رسوم و سلیقه های زاده از احترام متقابل یا برخوردار از رفتارهای محیطی مبتنی بر آزادی های مشروط از قراردادهای اجتماعی ضمنی، قراردادهای نانوشته ولی زنده. «فلامکی، محمد منصور، ۱۳۸۴) بنابراین می توان معماری بومی را سنگفرش طبیعت برای تأمین نیازهای مکانی دانست که با انتخاب و استفاده از مقررات هر سرزمین ایجاد شده است. (مهر یار، محمد، ۱۳۸۴)

۱-۷- ویژگی های معماری بومی

یکی از راه های شناخت معماری بومی، شناخت به شیوه تجربی است. این شیوه مبتنی است بر بیانی معمارانه که مشروط و منضبط از آنچه ملموس و قابل اندازه گیری و اندازه گذاری است. منظر معمارانه به ما کمک خواهد کرد تا از جهان خارج به جهان درونی هر کسی که بنایی را برافراشته است راه یابیم. همانطور که هر پدیده دارای ویژگیهایی می باشد، معماری بومی نیز دارای خصوصیات و مشخصه هایی می باشد که در اینجا ویژگی های پدیده معماری بومی را به طور مختصر بیان می کنیم:

خصوصیت مهم معماری بومی ناشناس بودن سازندگان آن است. خصوصیت بعدی بی نیازی به دانستن تاریخ تولد اثر است که دانستن آن غالباً "موجب گمراهی و توهم می شود. انسان هر چه از معیارهای باب طبع زمانه دور شود به خود نزدیکتر می شود. در معماری خاص، غالباً این گرایش وجود دارد که آثار معماری را بر حسب تاریخ و سبک هنری آن طبقه بندی می کنند. در حالی که دانستن آن که چرا اثر هنری به وجود آمده است مهمتر از دانستن تاریخ تولد آن است. توجه بیش از اندازه به زمان ایجاد شدن در معماری بومی، نه تنها محدودیت آور است بلکه موجب گمراهی نیز می باشد. (آلیاگونولو، آدریانو، ۱۳۸۴)

یکی دیگر از مشخصه های معماری بومی ابتکار عمل و خلاقیت در خلق اثر هنری است؛ چرا که می کوشد آن آزادی عمل و خلاقیتی را که در سایر زمینه ها از دست داده است در زمینه زیبایی شناسی، بار دیگر به دست آورد و این وجه تمایز اساسی هنر بومی به نظر می رسد. (آلیاگونولو، آدریانو، ۱۳۸۴)

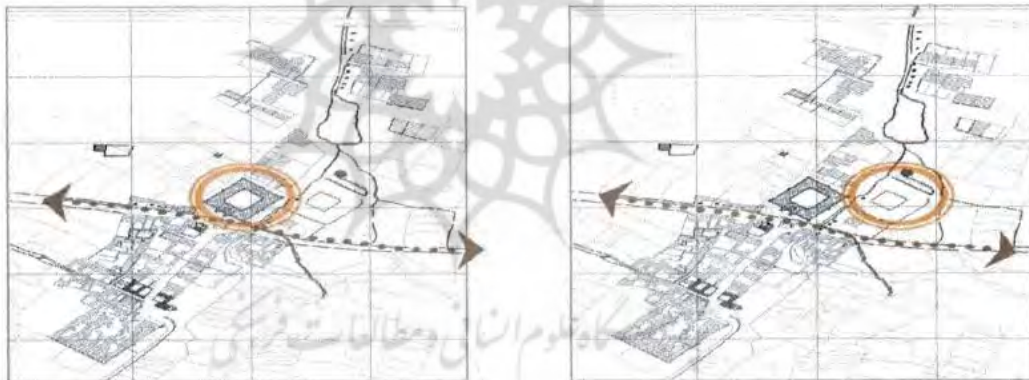
۱-۸- اهمیت کاروانسرا در ایران:

کاروانسرا، زائیده‌ی موقعیت جغرافیایی ایران است و با توجه به خشکی و کم‌آبی این سرزمین و دوری آبادی‌ها از یکدیگر، وجود اماکنی برای اقامت موقت مسافران را اجتناب ناپذیر می‌کرد. پیرنیا، (۱۳۸۷: ۹۴). سیاحت و سفر در راه‌ها دستاوردهای متفاوتی را در جریان تاریخ به یادگار گذاشته است. مهم‌ترین و ساده‌ترین آن‌ها، بنای ساختمانی برای آسایش و امنیت از خطرات سفر بود که غالباً در راه‌های صعب‌العبور و نواحی گرم و خشک و نواحی گرم و خشک اجرا می‌شد. ایرانیان مبدع و موجد چنین ساختمانی بودند که بعداً به ایران به نام کاروانسرا را به خود گرفت. این پدیده را می‌باید چشمگیرترین هنر فرهنگ و معماری تمدن ایران در طول تاریخ دانست (شانوای، خاقانی، ۱۳۹۴). در دوران حکومت‌های اسلام، تعداد کاروانسراها رونق گرفت؛ چراکه اسلام حدود و حکومت ساسانی را با حکومت روم شرقی از بین برده و باعث شد تا سنت‌های مختلف ساکن این دو قلمرو را در قلمروی واحدی جا داد و موجب سهولت و آزادی رفت‌وآمد در این مسیر شد (ویلیبر، ۱۳۴۶: ۴۶). عامل دوم، اهمیتی بود که اسلام برای رسیدگی به مسافران و در راه ماندگان قائل بود و بدین سبب، کاروانسرا نزد مسلمانان، مانند ساخت مسجد، مدرسه و حمام، جزئی از خیرات و مبرات بود. (توسلی، ۱۳۸۱). اصلی‌ترین آن، نیاز به آسایش و حفاظت در مقابل راهزنان و موانع طبیعی بود. وضعیت اقلیمی و فواصل شهرها نیز در پیدایش این بنا نقش بسیاری خواهد داشت برد. (اسکارچیا، جیان روبرتو، ۱۳۷۶)

۱-۹- یافته‌های تحقیق

کاروانسرای زعفرانیه در نزدیکی روستای زعفرانیه است که ظاهراً از قدیم‌الایام یکی از منزلگاه‌های با اهمیت راه ابریشم بوده و در طول زمان به لحاظ دارا بودن موقعیت ویژه در بطن راه قرار داشته و هیچگاه از کنار راه دور نمانده است. عبور راه آسفالت‌ه فعلی می‌تواند مؤید این مطلب باشد. کاروانسرای زعفرانیه از صلابت و شکوهی خاص برخوردار و به روشی ویژه احداث گردیده است. با توجه به شواهد به دست آمده تاریخ بنای مذکور به دوره قاجاریه مربوط می‌شود. ولیکن کلیه شواهد ظاهری و سبک معماری بنای مذکور به دوران قبل از آن شباهت‌های بسیار داشته و به همین علت بسیاری از محققین را به اشتباه وا داشته و این کاروانسرا را به دوران سلجوقی و صفوی نسبت داده‌اند. یکی از دلایل این اشتباه فرم ظاهری فاخر و پر از تزئین آجرکاری و فرم کلی معماری آن، و دیگر شواهد متونی است که به نقل از یک کاروانسرا آن هم با ابعاد و فرمی خاص و دارای تزئیناتی همچون این‌ها آن دوران پرداخته‌اند. در بررسی که در سال ۱۴۱۲ صورت گرفت در عکس هوایی ۱۴۴۷ منطقه روستای زعفرانیه در جبهه شرقی بنای مذکور در بخش جنوبی یخچال به داغی از یک محوطه مخروبه که به سختی قابل تشخیص بود، مشخص گردید.

در بررسی‌های میدانی که در محل صورت گرفت با توجه به فرسایش شدید محوطه مذکور و دست‌کاری‌های این چند ساله اخیر بسیاری از شواهد ناپود گردیده است و حتی امکان برداشتی کلی از آن میسر نبود. این کاروانسرا منسوب به دوره سلجوقی بوده است؛ همان کاروانسرای که مخروبه آن در عکس هوایی مشاهده شد که بعدها در دوره قاجار به همان سبک در کنار مخروبه کاروانسرای سلجوقی کاروانسرای کنونی ساخته شد.

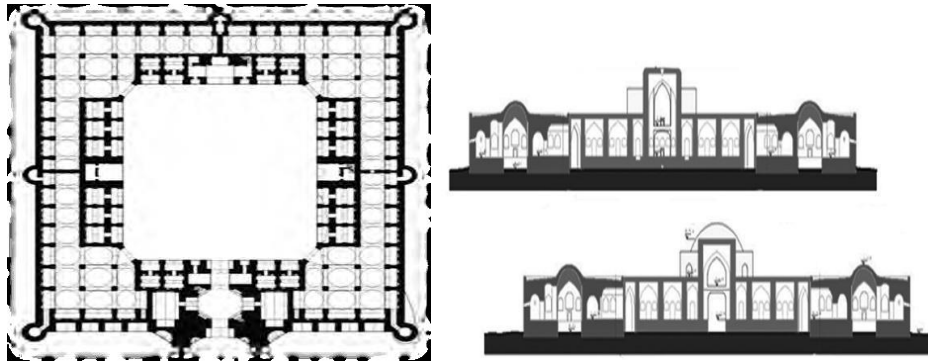
شکل ۱- موقعیت کاروانسرای قدیم و کنونی در روستای زعفرانیه (منبع: طبسی، ۱۳۸۲)

شکل ۲- کیفیت جاگیری عناصر شاخص در روستای زعفرانیه. (منبع: طبسی، ۱۳۸۲)

موقعیت قرارگیری این کاروانسرا در نزدیک روستای زعفرانیه از توابع شهرستان سبزوار می‌باشد. از مهم‌ترین ویژگی‌های کاروانسرای زعفرانیه واقع شدن در مسیر بازرگانی جاده ابریشم و مسیر زیارتی تهران مشهد و قدمت اثر می‌باشد. کاروانسرای باقی مانده مربوط به دوره قاجاریه و بانی آن ناصرالدین شاه

است، پلان آن به صورت چهار ایوانی با مصالح آجر، خاک دستی می باشد و دارای هفت برج در قسمتهای خارجی با فرم های مخروطی و استوانه ای و نیم استوانه ای با تزیینات بسیار زیبای آجرکاری ، طاق بندی و مقرنس های گچی موجود در حجرهای این بنا برشمرد .

شکل ۳- پلان و نما برش کاروانسرای زعفرانیه (منبع: آرشیو اداره میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان سبزوار، ۱۳۸۸)

متأسفانه مطالعات چندانی در مورد اثر انجام نشده است. تنها مطالعاتی توسط اداره میراث فرهنگی انجام شده که در پژوهشکده شهرستان موجود می باشد. کاروانسرای زعفرانیه نسبتاً سالم باقی مانده است. تا کنون عملیات مرمتی علمی، توسط سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری انجام نشده است، تنها در این سازمان به تحقیق و تشکیل پرونده ثبتی به شماره ۱۶۳۴۲ اقدام کرده است. (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان سبزوار، ۱۴۱۴)

کاروانسرا زعفرانیه شامل فضاها و قسمتهای متفاوتی است که هر کدام در معماری و کالبد اثر نقش مهمی را بازی می کنند. فضاهاى مورد استفاده در معماری کاروانسرا زعفرانیه ، همچون دیگر کاروانسرا ، به زیبایی جواب گوی عملکرد می باشد. مصالح مورد استفاده شامل آجر و خاک دستی و ملات گچ و آهک می باشد و تزیینات به کار رفته شامل آجرکاری و طاق بندی و مقرنس های گچی است. فضاهاى اصلی این کاروانسرا شامل بخش های زیر می باشد.

ورودی: اولین عنصر ارتباط دهنده فضای بیرونی به داخل کاروانسرا است. در نگاه اول به کاروانسرای زعفرانیه یکی از اجزایی - که به طور ویژه ای خود نمایی می کند ساختار سردر و پیش خوانی است که با فرم خاص و منحصر به فرد و با شکوه بیرون زده است که در مقایسه با سایر سردر های کاروانسراها استثنا بوده و از لحاظ حجم و ابعاد نمونه ویژه ای محسوب می گردد.

شکل ۴- ورودی (منبع: نگارنده)

حیاط عنصری ناگسستنی در معماری ایران به شمار می رود و به شرایط اقلیمی فرهنگی و سنتی در انواع گوناگون معماری کاربردی اساسی و حیاتی دارد. در معماری ایران نوع به کمال رسیده حیاط چهار ایوانی است که الگوی مناسب با عملکردهای دور آن همواره به عنوان ابزاری در دسترس معماران قرار گرفت. حیاط در واقع همچون قلب مجموعه می باشد که سایر فضاها با نظم خاصی در کنار آن شکل یافته اند شکل غالب حیاط مربع مستطیل است. حیاط بنای مذکور مستطیل شکل و در جهت شمالی جنوبی قرار گرفته است معمولاً درون این حیاط اتاق ها به صورت متقارن و قرینه نسبت به ایوان و در محور اصلی کاروانسرا در چهار طرف حیاط ساخته می شده اند

شکل ۵ - حیاط بنا (منبع: نگارنده)

در ضلع جنوبی کاروانسرا در جبهه ورودی بنا چندین ایوانچه یا در اصطلاح طاقنما وجود دارد- که علاوه بر افزودن به زیبایی کاروانسرا می توانسته مورد استفاده مسافران و عابران جهت استراحت قرار گیرد و عملی چنین میتوانست جهت پهن نمودن بساط دستفروشان محلی قرار گیرد این طاقنما ها در قسمت ورودی (ضلع جنوبی) به شکل زیبایی با استفاده از طاق پنج اوهفت کند به شکل زیبایی کار شده است. طاقنما ها از جبهه ورودی به قرینه ساخته شده اند که این خود نشانی از هنرمندی معمار است.

شکل ۶- طاق نماها (منبع: نگارنده)

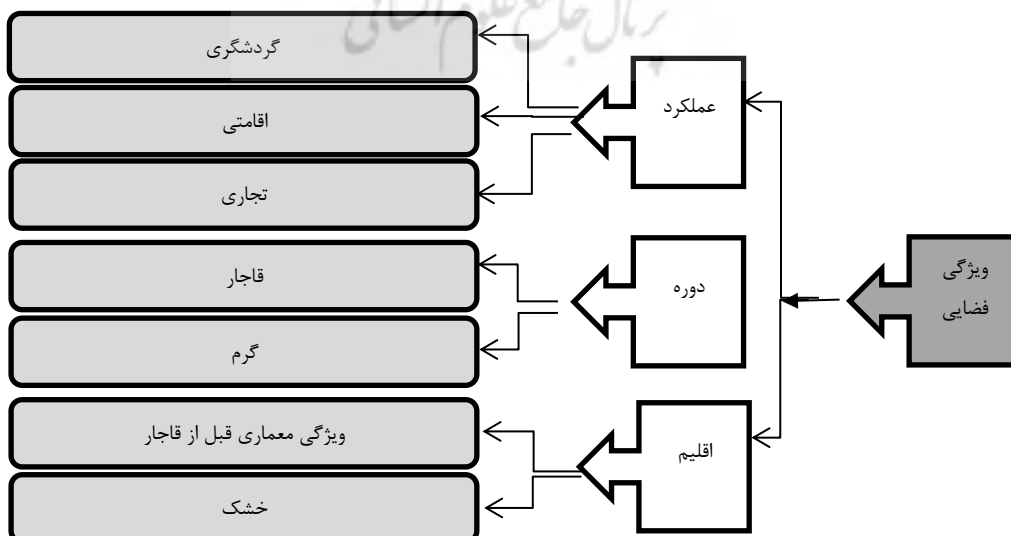
در قسمت خارجی بنا شاهد ساخت برج هایی می باشیم که هر یک دارای فرم خاص می باشند. فرم مخروطی و- استوانه ای و نیم استوانه ای که هر یک به تناسب موقعیت قرارگیری به جداره خارجی بنا اتصال یافته اند.

شکل ۷- برج های بنا (منبع: نگارنده)

۱-۱۰- تحلیل یافته ها

جهت تحلیل مطالعات بدست آمده با بررسی ویژگی های فضایی جهت شناخت اقلیم و دوره استفاده و در نهایت عملکرد بنا به ترتیب به بررسی دوره قاجاریه، معماری بومی و ظرفیت گردشگری این منطقه جهت دستیابی به میزان امکانسنجی طراحی مجتمع خدمات رفاهی بین راهی با هدف توسعه گردشگری خواهیم پرداخت.

دیاگرام ۳- ویژگی های فضایی کاروانسرای زعفرانیه سبزوار (منبع: نگارنده ۱۴۰۰)

هنر معماری اوایل قاجاریه ادامه دهنده دوره‌ی صفویه [بخصوص در مورد ساختمان و توده] می باشد. عناصر مورد استفاده در این دوره به شرح ذیل است:

جدول ۱. ویژگی‌های دوره قاجاریه (منبع: نگارنده ۱۴۰۰)

ویژگی‌های معماری دوره قاجاریه	ویژگی‌های کالبدی
نگاهی درونزا بر پایه سبک اصفهان بخصوص در مورد ساختمان و توده	بناها به صورت کاملاً درون گرا و محصور
	اتاق مرکزی ایوان با دو ستون در برابر آن؛ اتاق‌های کوچک واقع در اطراف اتاق مرکزی بصورت ساده و مفصل
	- پلان‌ها کشیده در امتداد بنا
	ایجاد چشم انداز وسیع توسط پنجره‌ها
	ایجاد زیرزمین با طرح‌های زیبا و پوشش‌های ضربی آجری
	تعبیه حوضخانه
	رواج بادگیر برای خنک کردن فضا
	ایجاد سرستون‌ها و ستون‌ها در ورودی‌ها
	ایوان‌های بلند
	ایجاد پلکان دو طرفه در محور اصلی بنا
	تبدیل سه دری به دو دری و وارد شدن نور مستقیماً به داخل بنا
	تنوع وسیعی و گشایش فضاها بیشتر
سقف شیب دار و شیروانی	

طراحی مجتمع خدمات رفاهی بین راهی با در نظر گرفتن معماری بومی آن یکی از راهکارهای توسعه صنعت گردشگری می باشد که می تواند صنعت گردشگری را کنترل، احیاء و تقویت نماید. از جمله اصول اساسی که برای نیل به این هدف در برنامه ریزی و طراحی مجتمع خدمات رفاهی مد نظر می باشد تاثیر قابل توجهی در نحوه صحیح برخورد با طبیعت و شناخت فرهنگ بومی برای گردشگران را خواهد داشت.

جدول ۳. راهکارهای معماری کاروانسراها در مقابل عناصر اقلیمی (منبع: نگارنده ۱۴۰۰)

عنوان صنعت گردشگری	راهکارهای توسعه
مجتمع خدمات رفاهی بین راهی	استفاده از کاربری‌های بومی
	نمایش معیشت
	ایجاد طرح‌های سازگار با طبیعت و فرهنگ و آداب و رسوم منطقه

جهت ایجاد معماری بومی پیش از هر چیز شناخت اقلیمی جهت بررسی ایجاد تعادل حرارتی بین بدن و محیط اطراف می تواند از جمله نیازهای اولیه برای تامین سلامتی و آسایش انسان باشد و از اهمیت فراوانی برخوردار است. در شهر سبزوار برای برقراری این تعادل، علی‌رغم تغییرات زیاد درجه حرارت هوا اطراف بدن، دمای پوست باید ثابت بماند یا فقط به میزان بسیار کمی تغییر کند. ایجاد چنین تعادلی به ترکیب عوامل مختلفی بستگی دارد. بعضی از این عوامل، ویژگی‌های متابولیکی شخص، فعالیت فیزیکی، نوع لباس و عادت وی به هوای محیط اطراف است و عوامل دیگر آن در دیاگرام زیر بررسی می‌شود که آن‌ها را عناصر اقلیمی می‌نامند.

دیاگرام ۴. معرفی عناصر اقلیمی (منبع: نگارنده ۱۴۰۰)

هدف از بررسی عناصر اقلیمی معماری بومی مناطق گرم خشک چگونگی برخورد معماران در طراحی کاروانسرا با توجه به عناصر اقلیمی است. در این اقلیم‌ها کاروانسرا دارای طاق با مصالح بنایی هستند این در حالی است که به لحاظ زیست اقلیمی گرمای هوا و تابش آفتاب مشکل ساز است لذا طاق‌های بلند و عرض راسته‌ها و منفذهای بالای طاق‌ها بزرگ هستند؛ معمولاً در قسمت‌هایی که راسته کاروانسرا در مقابل مکانی بخصوص می‌رسد و ... ورودی‌های کاروانسراها، عرض و ارتفاع راسته قدری بیشتر می‌شود. جهت پوشاندن طاق در این قسمت‌ها اغلب گنبدی مرتفع احداث می‌کنند. در این منطقه بعضی از برج‌ها دارای زیرزمین هستند که جهت انبار کالا از آن استفاده می‌شود. در ادامه جدولی به منظور تبیین راهکاری معماری بومی با نظر به عناصر اقلیمی می‌آید.

جدول ۴. راهکارهای معماری کاروانسراها در مقابل عناصر اقلیمی (منبع: نگارنده ۱۴۰۰)

عناصر اقلیمی	راهکارهای معماری
دمای هوا	استفاده از مصالح با ظرفیت حرارتی بالا، استفاده از گنبد، کشیدی مناسب، ساختار کاروانسرا به صورت درونگرا، استفاده از کاهگل در اندود کردن جدارها و سقف
رطوبت هوا	آب پاشی بر روی کف سازی که با آجر خطایی چینش شده بود.
جریان‌هوا (باد)	استفاده از هورنو و روزن در جهت رو به باد مطلوب

عناصر اقلیمی	راهکارهای معماری
بارندگی	بدلیل بارندگی کم و سطح آب پایین، در نزدیکی کاروانسرا فئاتی احداث می‌شد و فضاهای جانبی از سطح معابر پایین‌تر بود چرا که با احداث چاه دسترسی و تامین آب مورد مصرفی در بازار تامین شود.
تابش آفتاب	به دلیل استفاده از نور طبیعی روز، و مقابله با گرمای ناشی از تابش، سقف‌های به صورت گنبدی و قرارگیری هورنو در مرکز، و یا استفاده از طاق و تویزه، چرا که این سیستم سازه‌ای امکان نورگیری به این را در بین تویزه‌ها فراهم می‌آورد، و استفاده از مصالح با ظرفیت حرارتی بالایی همچون آجر و خشت با اندود کاه‌گل.

در تحقیقات در مورد ترکیب ساختمان و بافت شهر سبزوار به این نکته توجه می‌کنیم که عامل اصلی آب و عامل هوا در شکل دادن به بافت شهرها و ترکیب معماری این نواحی نقش عمده‌ای داشته است. مشکلات عمده‌ای که مردم نواحی گرم و خشک را به چاره‌جویی واداشته، چنین بوده :

جدول ۵- ویژگی‌های کالبدی بنا در اقلیم گرم و خشک (منبع: نگارنده ۱۴۰۰)

ویژگی‌های اقلیمی منطقه	ویژگی‌های کالبدی منطقه	پیشنهادات	توضیحات
آفتاب سوزان و گرمای زیاد درجه حرارت خشک در نتیجه کمی بارندگی و کم‌آبی وجود طوفان‌های پر گردوخاک و گرم	بناها به صورت کاملاً درون‌گرا و محصور بناها دارای حیاط مرکزی	دیوارها نسبتاً قطور	حفاظت از انرژی ساختمان باید به شکلی باشد که نیازهای ساختمان را به سوخت‌های فسیلی به کمترین حد خود برساند و
		ارتفاع نسبتاً زیاد اتاق‌ها	سازگاری با اقلیم بنا باید به شکلی اندازه‌گیری و طراحی شود که با منابع حاضر در محل احداث بنا هماهنگی کامل داشته باشد
		طاق‌های گنبدی و قوسی	
		ارتفاع نسبتاً زیاد اتاق‌ها	

کمبود بهره از منابع تازه مصالح بنا باید به شکلی طراحی شود که مقدار استفاده از مواد جدید را تا حد قابل مشاهده‌ای کاهش خواهد داد و در انتها باعث می‌شود عمر مفید خود برای ساختن بناهای جدید، خود را به‌عنوان منبع جدید به کار روند. برآورده کردن نیازهای ساکنان در معماری که بومی باشد در اولویت برآورده شدن نیازهای ساکنان از جمله روحی و جسمی است که از اهمیت زیادی برخوردار است. یکدست بودن با موقعیت زمین که ساختمان در آن ساخته می‌شود باید با نرمی در مکان خود قرار گیرد و با محیط اطراف خود نیز هماهنگی داشته باشد. کل‌گرایی تمام قوانین مربوط به معماری پایدار و معماری سبز در یک فرایند حقیقی که دلیل به ساخته شدن محیط زیست سالم می‌شود تجسم یابد. (جنکز، ۱۹۹۷).

نتیجه گیری

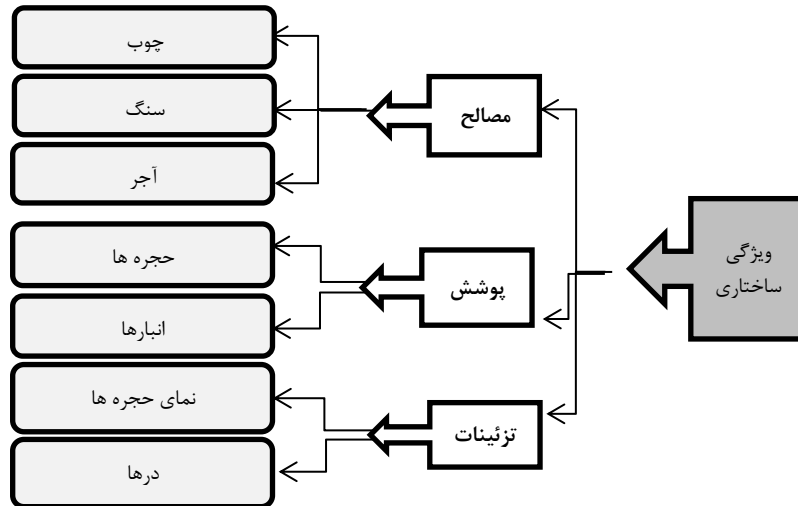
کاروانسرای زعفرانیه تاریخی متعلق به دوره قاجار، در مسیر جاده ابریشم است و عمده ترین مصالح این بنای عظیم، آجر با ملات گچ و آهک است که با تزئینات ساده آجرکاری، مقرنس‌های گچی و برجهایی در قسمتهای خارجی و طاق‌های کجاوه و کلیل و سرچشمه می‌باشد. با توجه به بررسی‌های تاریخی و باستان‌شناسی در دوره‌های مختلف با وجود دستکاری‌ها و دخل و تصرفاتی که در طی سالیان متمادی متحمل شده است ولیکن اصالت و فرم اصیل و کالبدی خود را حفظ کرده است و تمام اجزایی را که یک کاروانسرای تاریخی به آن محتاج است را در بر دارد. در مراحل انجام این پروژه سعی بر آن بود تا در گام نخست با رسیدن به شناخت مناسب و صحیح نسبت به بنای کاروانسرای زعفرانیه از جنبه‌های گوناگون تاریخی کالبدی و عملکردی، ارزشهای مستتر در بنا را شناسایی نموده و در نهایت با مشخص کردن ابهامات در تاریخچه بنا و معرفی ارزشهای فنی و معماری کاروانسرای زعفرانیه قدمی در جهت پایداری و حفظ و نگهداری این اثر ارزشمند برداشت. و با توجه به اهمیت درونگرایی در این منطقه طراحی پلان به زیبایی انجام شده است. و با توجه به معماری سنتی و فضاهای قدیمی طراحی شده است در طراحی این پروژه از مصالح و متریالی همساز با اقلیم استفاده شده و اصول اولیه طراحی در این مناطق استفاده از مصالح نوین با اصول طراحی این اقلیم. در طراحی این پروژه مسئله امنیت به خوبی حل شده زیر از داخل حیاط به فضاهای مانند انباری و طویله دسترسی دارند. که این مجتمع خدماتی موجب تقویت جاذبه‌های توریستی و تفریحی و همچنین موجب آسایش مسافران می‌شود.

در بررسی ترکیب معماری و بافت شهر سبزوار به این مورد مهم پی می‌بریم که عامل آب و هوا در شکل منطقی دادن به بافت شهرها و ترکیب معماری این نواحی نقش عمده‌ای داشته است. مشکلات عمده‌ای که مردم نواحی گرم و خشک را به چاره‌جویی واداشته، چنین بوده : آفتاب سوزان و گرمای زیاد، درجه حرارت خشک در نتیجه کمی بارندگی و کم‌آبی، و وجود طوفان‌های پر گرد و خاک و گرم

جدول ۶- ویژگی‌های کالبدی مورد استفاده در طرح مجتمع بین‌راهی (ترسیم: نگارنده)

حفظ انرژی	بنا باید به گونه‌ای ساخته شود که نیاز ساختمان به سوخت‌های فسیلی را به حداقل برساند.
هماهنگی با اقلیم	بنا باید به گونه‌ای طراحی شود که با اقلیم و منابع موجود در محل احداث هماهنگی داشته و کار کند.
کاهش استفاده از منابع جدید مصالح	بنا باید به گونه‌ای طراحی شود که میزان استفاده از منابع جدید را تا حد ممکن کاهش داده و در پایان عمر مفید خود برای ساختن بناهای جدید، خود را به عنوان منبع جدید به کار روند.
برآوردن نیازهای ساکنان	در معماری پایدار برآورده شدن نیازهای روحی و جسمی ساکنان از اهمیت خاصی برخوردار است.
هماهنگی با سایت	بنا باید با ملایمت در زمین سایت خود قرار گیرد و با محیط اطراف سنخیت داشته باشد.
کل‌گرایی	تمام اصول معماری پایدار در یک پروژه کامل که منجر به ساخته شدن محیط زیست (سالم می‌شود تجسم یابد. (جنکز، ۱۹۹۷)

به شناخت مناسب و صحیح نسبت به معماری کاروانسراها و معماری بومی، کاروانسرای زعفرانیه از جنبه‌های گوناگون تاریخی کالبدی و عملکردی، ارزش‌های مستتر در بنا را شناسایی نموده و در نهایت با مشخص کردن جهت احیا ارزش‌های این اثر ارزشمند برداشت..

دیاگرام ۵- ویژگی‌های معماری های ساختاری مجتمع بین راهی (ترسیم: نگارنده)

منابع

۱. آلباگونولو، آدریانو. ۱۳۸۴. معماری بومی. ت: علیمحمد سادات افسری، تهران: مؤسسه علمی و فرهنگی فضا
۲. پیرنیا، محمدکریم، (۱۳۷۱)، تحقیق در معماری گذشته ایران، تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
۳. پیرنیا، محمدکریم، افسر، کرامت‌الله، (۱۳۵۲)، راه و رباط، تهران: انتشارات سازمان ملی - حفاظت آثار باستانی.
۴. پیرنیا، محمدکریم، معماریان، غلامحسین، (۱۳۸۴)، آشنایی با معماری اسامی ایران، ساختمان‌های درون شهری و برون شهری، تهران: سروش دانش
۵. پیرنیا، محمد کریم . ۱۳۸۷. معماری ایرانی . تهران :سروش دانش.
۶. پاپلی یزدی، محمدحسین و سقایی، مهدی، (۱۳۸۵)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، چاپ اول، انتشارات سمت، تهران.
۷. توسلی، محمود، (۱۳۸۱)، ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران، تهران: پیوند نو.
۸. طاهر خانی، حبیب‌اللهی، و محمد مهدی متوسلی، (۱۳۸۵)، مدیریت تاریخی بافت شهرهای ایران، مدیریت شهری
۹. دهستانی، محسن، (۱۳۹۲)، مستند نگاری روستای زعفرانیه، سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری
۱۰. رضوانی، محمدرضا ۱۳۸۲، تحلیل روند ایجاد و گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی شمال تهران، مجله تحقیقات جغرافیایی، تهران.
۱۱. رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳) - مقدمه ای بر برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس، چاپ سوم
۱۲. رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۴)، جغرافیا و صنعت گردشگری. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور
۱۳. رنجبریان - زاهدی (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی گردشگری در سطح ملی و منطقه‌ای، جهاد دانشگاهی (دانشگاه اصفهان)
۱۴. رنجبریان - زاهدی (۱۳۷۹)، برنامه‌ریزی گردشگری در سطح ملی و منطقه‌ای، گی، چاک وای و سولا، (۱۳۸۳)؛
۱۵. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، شهرستان سبزوار.
۱۶. سبحانی، پویان، (۱۳۹۶)، نقش کاروانسراها در حیات فرهنگی اجتماعی و اقتصادی ایران، سومین کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری
۱۷. سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان سبزوار
۱۸. شانواز، بلال و خاقانی، رضیه، (۱۳۹۴). کاروانسراهای ایران زمین. تهران: انتشارات پایزنه.
۱۹. فلامکی، محمد منصور. (۱۳۸۴). سیری در تجارب مرمت شهری - از ونیز تا شیراز. تهران: نشر فضا، چاپ دوم.
۲۰. قدمی، مصطفی، (۱۳۹۳)، بررسی رفتارهای محیط زیستی در بین گردشگران ساحلی (مطالعه‌ی موردی: گردشگران ساحلی شهر بوشهر در ایام نوروز)، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری
۲۱. قره نژاد، حسن، (۱۳۷۴)، اقتصاد و سیاست‌گذاری توریسم، انتشارات ملی علوم انسانی محسنی، ر، ع. (۱۳۸۸).
۲۲. گی، چاک وای (۱۳۸۲) جهانگردی در چشم‌اندازی جامع، ترجمه علی پارسائیان و محمد اعرابی، چاپ دوم، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی گزارش‌ها سالیانه سازمان ایران‌گردی و جهانگردی، دفتر آمار مطالعات اقتصادی و بازاریابی، سال‌های، انتشارات سازمان ایران‌گردی ۱۳۴۴- ۱۳۸۳- ۱۳۸۴ و جهانگردی، تهران
۲۳. محلاتی، صلاح‌الدین (۱۳۸۰) درآمدی بر جهانگردی، دانشگاه شهید بهشتی.
۲۴. مشکینی، ابوالفضل و علیرضا مقدم، (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شهر اسلامی با تأکید بر نقش و اهمیت فرهنگ‌سازی در تحقق الگوی شهرسازی اسلامی ایرانی شهر پایدار، دوره ۱، شماره
۲۵. موحدی، علی، (۱۳۸۶) گردشگری شهری، انتشارات دانشگاه چمران اهواز.
۲۶. مهدوی، داوود (۱۳۸۳). نقش توریسم در توسعه نواحی گردشگری روستایی با استفاده از مدل SWOT: دهستان لواسان کوچک، نشریه مدرس علوم انسانی، دوره ۱۰، شماره

۲۷. مهدوی نژاد، محمدجواد . ۱۳۹۳. "چالش فناوری و شکوفایی در معماری معاصر کشورهای در حال توسعه ." نقش جهان -مطالعات نظری و فناوری های نوین معماری و شهرسازی ۳۶-۴۶.
۲۸. نجفی، کبری، (۱۳۹۴) ، تأثیر کیفیت خدمات گردشگری بر وفاداری به مقصد گردشگری با توجه به نقش میانجی تصویر ذهنی از مقصد گردشگری و رضایت گردشگران، مطالعات مدیریت گردشگری
۲۹. هال و جیکنز، (۱۳۸۷) ، سیاست گذاری جهانگردی، ترجمه اعرابی، انتشارات پژوهش فرهنگ
30. Formica, S.,(2000), Destination attractiveness: as a function of supply and demand interaction, hospitality and tourism management. Doctoral dissertation, The Virginia Polytechnic Institute and State University
31. Inskip, E.(1991), Tourism Planning, An intergrated and sustainable development approach, van nostrand reinhold, New York URRY 1998 , Consuming Places Routledge London
32. Pearce, (1995), Tourism in the Pacific Region

